

УДК 94(470)“1917”(093.3)
32:929 Московљевић М.(093.3)

Момчило ИСИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
isicmomcilo@mts.rs

Предреволуционарно и револуционарно стање у Русији (септембар, октобар 1917) – виђење Милоша Московљевића

Апстракт: Нашавши се у Петрограду у време избијања Октобарске револуције, Милош Московљевић је у своје дневнику оставио занимљиве записе и коментаре догађаја. Овај рад представља анализу његовог виђења предреволуционарног и револуционарног стања у Русији, на основу дневничких забележака из септембра и октобра 1917. године.

Кључне речи: Милош Московљевић, Русија, Октобарска револуција, бољшевици

Фебруарска револуција у Русији охрабрила је тамошње српске националне и политичке раднике „да ће дотад највећа српска савезница Русија коначно прихватити српске ставове” у погледу послератног територијалног разграничења, као и стварања југословенске државе. Двојица угледних српских емисара: Александар Белић и Станоје Станојевић су изјавила: „Наше питање може од ове промене само добити. Јер ми тражимо само оно што је основано на најелементарнијем схватању правичности и хуманом разумном поимању ствари.”¹

Улазак социјалиста у руску владу, српска влада није, међутим, „правовремено пропратила одговарајућим потезима”. Она у Русију није на време послала неког српског социјалисту, иако је то посланик у Петрограду Спалајковић неколико пута тражио.² Ово нечињење, првенствено због Пашићеве преокупираности само спољним ослобођењем, с једне стране је знатно „ограничавало националну про-

1 Љубинка Трговчевић, *Научници и стварање Југословенске државе 1914–1920*, (Београд, 1986), 121.

2 *Исто*, 123.

паганду и кочило да се југословенски покрет заснује на широкој основи”, док је, с друге стране, доприносило да Фебруарска револуција изазове наглу политизацију међу припадницима Добровољачког корпуса, све чешће изношење захтева „за националном посебношћу, слободом и применом начела самоопредељења и демократских односа међу народима”. Резултат тога, али и све израженијег социјалног покрета широких народних маса и војске у самој Русији, било је масовно напуштање корпуса. До краја маја 1917. из њега је отишло чак 12.735 добровољаца.³

Изражен „дисидентски покрет” приморао је напослетку и самог Пашића на радикалније деловање. Од посланика у Петрограду Спалајковића и команданта Добровољачког корпуса Живковића захтевао је „да политички дејствују брзо и енергично”, док је у телеграму министру војном 3. јуна 1917. подвукао да „у овом револуционарном времену у Русији треба брзо радити, ако се жели постићи успех – иначе мере и молбе долазе касно, кад је већ ствар свршена”.⁴

Пашићевој одлуци да радикалније делује у националној пропаганди и на развоју југословенског добровољачког покрета у Русији разлог је, свакако, што је Председништво владе средином јуна 1917. одлучило да, ради „националне пропаганде и одбране српских интереса”, Александра Белића замени његов студент и блиски сарадник Милош Московљевић, одлични познавалац руског језика.

Московљевић је у Петроград стигао 8. (21) септембра 1917. године, и већ сутрадан је у дневнику записао: „Колико сам као ђак, читајући Велику француску револуцију жалио што нисам био савременик тих славних дана, а нисам ни помишљао да ћу живети и радити усред још већих догађаја, да ћу бити непосредни очевидац стварања новог света, на новим принципима. Кад је у марту избила револуција ја сам страшно зажелио да се нађем у њој, па ето ми се жеља испунила. Нисам, истина, био присутан оним првим славним данима јефтиног успеха, данима обећања и рушења свега старог, али сам стигао да пратим и посматрам развој револуције у најкритичнијем њеном моменту, у њеном апогеју, који ће она постићи баш кроз два дана.”⁵

Констатујући да се „државни организам” Русије налази „у напону кризе, после шестомесечног боловања”, те да се „лекари” труде

3 Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 2, (Београд, 1985), 97, 100.

4 *Исто*, 100.

5 АСАНУ, Дневник Милоша Московљевића, белешка од 9. септембра 1917.

да га излече, али са мало успеха, јер му често дају „противуречне лекове”, за Московљевића је демократско саветовање, заказано за 12. септембар, било „велики конзилијум”, који би требало да одлучи „да ли да се болесни организам остави при досадашњем, или подвргне новом режиму”, верујући да ће „здрави организам Русије” то преболети највише „по самој природи”.⁶

Бољшевици су победили при избору председништва Совјета 9. септембра, захваљујући „мењшевицима-интернационалцима, који су с њима гласали, не зато што одобравају њихов програм, већ само зато да би имали својих представника у президијуму”. Ипак, протести „земских градских организација” се појачавају, те се „појављује нова сила у лицу земљорадничких задруга, које још, истина, нису организоване политички, али које су према расположењу за центар”. Московљевићу се зато чинило „да бољшевици неће ни смети ни моћи узети власт у своје руке”, после демократског саветовања, одложеног за 15. или 16. септембар, „а можда за доцније”. Сматрао је, међутим, неопходним да се криза реши што пре, „јер се земља нагло приближује економској, финансијској и војничкој пропасти”,⁷ уз објашњење: „Број новчаница прелази 15 милијарди рубаља, више чак него за време Француске револуције. Ако овако економско растројство и немоћ потраје њена финансијска моћ неће се моћи дићи ни после рата, јер су фабрике уништене и престале да раде, и неће моћи подмиривати потребе у индустријским производима, који ће се морати довозити, за што треба плаћати златом (сад је златна резерва спала на 1.200.000.000 рубаља, а неће се имати шта извозити, јер је земља напуштена и запарложена, те за дуго времена једва ће моћи себе сама исхрањивати.”⁸

На основу свеопште ситуације у Русији, обележене „помом за раздором и дезорганизацијом”, Московљевићу је 12. септембра изгледало да су веома „далеки и дани сталожности и реда, дани благостања које треба да донесе револуција”, али и да „понеки људи и партије нарочито се труде да направе што већи ‘сумбур’, да би после имали што већу заслугу у спасавању земље”. У идеологији и фразеологији бољшевика, који хоће „да уче социјализму цео свет”, да га само они спасавају, видео је повампирење старог славјанофилства у „новој, савременој форми”. Истичући да је једино писање листа *Воља*

6 Исто.

7 Исто, белешке од 10. и 11. септембра 1917.

8 Исто, белешка од 11. септембра 1917.

народа, органа умерених есера, „паметно и умерено“, потпуно као и писање напредних буржоаских листова, поткрепљује то његовим уводним чланком, поводом немачког одговора папи, у коме се износи да се „руска демократија преварила да ће утицати на демократију централних сила“, уз позив да је последњи тренутак да се, у земљи „са политичким, финансијским и економским расулом“, са недисциплинованом и дезорганизованом војском, оне освесте и „уједине против ње“.⁹

Пратећи телеграме из унутрашњости Русије поводом предстојеће демократске конференције, Московљевић је закључио да једино балтичка и црноморска флота „секундирају Совјету, терајући у крајност својим анархистичким захтевима“, а да су „најбоље прожете `государственошћу` козаци“, који су потпуно поверење дали атаману Каледину, решени „да се образују као аутономни део федеративне Русије“.¹⁰

Московљевић описује стање ишчекивања демократске конференције и износи упозорења умерених социјалистичких листова о опасности „којој би се земља изложила ако би се несоцијалистички елементи искључили из власти“. Истичући да се и Совјет, и поред противљења једног свог дела, „решио за коалицију“, једино без кадетта, да ће конференција „створити неку врсту парламента“ са извесном законодавном влашћу, Московљевић је то подржавао, као „нужно зло“, као „једини пут да се једном организује и учврсти власт“, али и као начин да се заустави „пораст бољшевизма, који постаје све дрскији“. У такву могућност ипак није био уверен, видећи да „трезвоност и патриотизам преовлађују и код већине социјалиста револуционара и мењшевика, који енергично истичу девизу коалиција и одбрана земље, а ко је против коалиције он је против одбране“.¹¹

Читајући извештаје из руских села „о безграничном незнању народа“, за Московљевића је било нејасно како се може, „пропагандом за 2-3 месеца“, „толико настојавати на суверенитету и вољи народа“, „како се може ослањати на његово мишљење“ и како се може судбина земље дати у руке народа који „неће да гласа, не зна како да гласа, нити познаје партије и њихове програме“. Он је ту видео могућност да народ подлегне утицају „рђавих, демагошких агитатора, који угађају његовим најнижим инстинктима“, па да гласа „за оно што

9 Исто, белешка од 12. септембра 1917.

10 Исто.

11 Исто.

може донети пропаст земљи”. Било је то за њега као играње ватром, или као „дати детету оштар нож да се игра с њим”. Истовремено је осуђивао и партијске вође, које „не могу да се сложе и нађу начина да извуку земљу на прави пут”, већ очекују да то „учине тамне масе народа”. Посебно је замерао социјалистима да својим демагошким методама „компромитују светле идеале за које се боре” и да ће после таквог њиховог рада „они сами или неко други бити приморан да уводи сурове диктаторске мере”.¹²

На дан Демократске конференције 14. септембра, Московљевић у дневнику записује да умерени есери „очајно бране идеју коалиције и траже да се избаце из странке елементи који потпомажу болшевице”, а да болшевици нападају конференцију „као недемократску”, да се „оштро изражавају о Совјету”, поготово о Керенском, који изјављује „да Демократска конференција не може бити представник народа, већ само Уставотворна скупштина” и да зато „њене одлуке нису обавезне за Владу”. Уочивши да ниједна странка нема јединствени став, Московљевић је једино запажао поларизацију на оне за и против коалиције.¹³

Након првог дана конференције, констатовао је да ће Керенски победити и да је он, у складу с тиме, „наставио преговоре са московским јавним радницима и сложио се с њима у главним принципима образовања владе”, чији би основни задаци били: „1) установљење боље способности војске, 2) немилосрдна борба с анархијом, 3) неодговорност чланова Владе појединим политичким организацијама”. Нарочито је истакао језгровити говор Саласкина,¹⁴ именованог за министра просвете, јер је њиме „развејао све подле клевете и сплетке око његовог имена због Корниловљеве афере и доказао да је искрен и некористољубив родољуб, јер је одбио понуђену му диктатуру”. Трезвеним и патриотским оценио је и говоре Чхеидзеа и Цертелија, док је за Чернова рекао да „није смео отворено да нападне Керенског” и да се „уопште изражавао неодређено”, а за болшевика Камењева да је „осуо бујицу фраза и звао своје једномишшенике да узму власт у своје руке, да се престане са експеримен-

12 Исто.

13 Исто, белешка од 14. септембра 1917.

14 Сергеј Саласкин (1862–1932), проф. др медицине, активан члан локалне самоуправе. После Фебруарске револуције (од септембра 1917) – министар просвете. Није учествовао у Грађанском рату. После рата радио је на Лењинградском универзитету и био директор Института за експерименталну медицину.

тима". То што Лењин и Зиновјев нису смели да се појаве, јер је било наређено да се пронађу и ухапсе, Московљевић је оценио као „знак јачине владе” с обзиром на то да се „неки дан мислило и писало да Влада неће хтети хапсити их да не би изазвала раздражење”. Нарочито је подвукао званични расцеп у социјалистичкој револуционарној странци, истичући да су Брешко-Брешковска и још неколико умерених захтевали одвајање „од Чернова и других који симпатишу и раде са бољшевицима, не обазирајући се на партију”, док је посебно важним за поправку финансијских прилика у држави оценио „решење провизорне владе да се уведе монопол шећера”, јер ће се од тога добити 860 милиона рубаља прихода, исто као и од монопола над вотком.¹⁵

То што конференција није заседала 15. и 16. септембра пре подне, Московљевић је тумачио различитим мишљењима у скоро свим странкама, односно лутањем руске демократије и њеног несналажења у тешкој ситуацији. И поред захтева из унутрашњости за коалицијом свих странака, за шта су скоро и све армије, он је издвојио две основне струје подједнаке јачине: ону која предлаже општу коалицију, на чијем челу су есери које предводи Брешко-Брешковска, и ону која се залаже за диктатуру пролетаријата, „коју истичу бољшевици-лењиновци”.¹⁶

Како је Керенски „завршио своја саветовања са московским политичарима” и пошто се углавном дошло до споразума о програму и о саставу владе, Московљевић је констатовао да Керенски чека „шта ће рећи Демократска конференција” и да се Московљани „договоре са својом групом”. И док му се чинило изгледније организовање снажне централне власти, забележио је све веће ширење анархије у унутрашњости.¹⁷

О наставку Демократске конференције по подне 16. септембра, којом приликом су говорили „бивши министри-социјалисте”, Московљевић је записао да се на њима „одмах опазило како власт, државна брига чине да човек постане сталоженији, умеренији, да реално гледа на ствари”, затим да су се сви „ослободили партијске тесногрудости и социјалистичке заслепљености и занешењаштва” и да су сви „бранили идеју коалиције”, нарочито „рад кадетских министара”. Посебно је истакао „јединствено, паметно и непартично”

15 АСАНУ, Дневник Милоша Московљевића, белешка од 15. септембра 1917.

16 Исто, белешка од 16. септембра 1917.

17 Исто.

иступање Пјешехонова. Мислио је да ће њихови говори утицати „да се створи већина за коалицију”, поткрепљујући то и већ образованим блоком „који ради за коалицију и позива све присталице из свих партија да се организују”. У то су га уверили и говори Брешко-Брешковске и Чернова у Народном дому, приликом извођења „Фауста” у корист Сељачког фонда. За Брешко-Брешковску је рекао да је публици упутила „неколико нежних, материнских речи, пуних савета”, а за Чернова да је показао неопходност заједничког рада свих политичких субјеката. И таман кад је помислио: „Хвала Богу! Опаметише се најзад и они”, поколебала га је изјава Чернова „да не може бити заједничког рада са кадетима”, које је почео нападати, чиме је заправо саопштио да је „Совјет сељачких депутата, чији је он председник, решио да не пристаје на коалицију са кадетима”. Али, када је на завршетку говора Чернов рекао „да је то одлука само *ad hoc*, за данас, а сутра-прекосутра могу се прилике изменити и тада ће и они донети саобразно решење”, он је то протумачио као Черновљево увиђање „да је против коалиционе позиције на слабирим ногама, па хоће да проагитује и придобије масу”.¹⁸

Како Демократска конференција током 18. и 19. септембра није заузела јединствен став, Московљевић бележи: „Већина говорника су за коалицију, као представници градова, земстава, кооператива, козаци и др., а против коалиције су радници, неке ситне групе, и украјинци, који су овде за извођење потпуног социјалног програма, док су код себе за коалицију.” Жалосним је сматрао што се „нико од руске демократије није нашао да истакне потребу националне свести и самоодбране руског народа, већ је то морао, на срамоту Руса, да учини Грузин Чхенкели, и још један Грузин, који је рекао да у овим тешким данима по општу отаџбину Грузини неће захтевати никакве добити за себе, завршивши: `А ваљда ће се у слободној Русији наћи место и за слободну Грузију`.” Седница се завршила „јединственим говорним двобојем између идеолога и најбољег бољшевичког говорника Троцког”, који је нарочито нападао Керенског, и Цертелија, који је посебно истицао „да ко напада досадашњи рад коалиције напада револуцију, јер ако коалиција још ништа није учинила, то значи да револуција није ништа учинила”.¹⁹

На завршетку Демократске конференције било је чак четири гласања: „прво за или против коалиције, и већина је била за коали-

18 Исто, белешка од 17. септембра 1917.

19 Исто, белешка од 19. септембра 1917.

цију (за око 80 гласова); затим је предложена поправка: за коалицију сем елемената умешаних у корниловску аферу, гласала је огромна већина, али су тада бољшевици предложили другу измену: коалиција без кадета и продрли с незнатном јачином, јер су многи делегати после примљене коалиције били изашли. Најзад општа формула коалиције одбачена је великом већином, јер су све присталице коалиције гласале против такве наказне формуле". Резултате гласања Московљевић је оценио као победу бољшевика, „ако не формално, а оно фактички", закључујући да су они „успели да створе анархију не само у земљи, већ и у самој демократији на конференцији", да су успели да „разбуцају цвет, вође демократије", те да се конференција на крају „није изјаснила ни за ни против коалиције, већ је испало нешто неочекивано треће".²⁰

Констатујући да је конференција дошла у безизлазни положај, због чега се Президијум морао проширити представницима свих до тада у њему незаступљених група, ради стварања једног решења, Московљевићу је пало у очи да се Чернов, за кога каже да је највише крив за нејединство, „уздржао од гласања", као „лични непријатељ кадетима", да би затим закључио: „Добро је ипак, кад је бар и у 12 часу увидео куд води његова политика, јер признаје да је Конференција показала велики расцеп између пролетаријата и `широке демократије градова и села`, која жели да буде у савезу са напредном буржоазијом, за то би свако даље противдејство пролетаријата створило већи јаз између радника и сељака."²¹

Оптимистичке знакове Московљевић је видео у томе што је Демократска конференција 20. септембра „нешто радила" и што је Президијум расправљао о резолуцији, али се убрзо поколебао, пошто је, уместо усвајања једне, било поднето 15 резолуција. Ипак, он је закључио да је идеја о коалицији победила, пошто је, на предлог Цертелија, питање састава владе остало отворено, а донета резолуција „о задатку владе, о предпараламенту и одговорности владе пред њим", с тим што је задатак владе требало да буде што активнија спољна политика, „ради бржег завршења рата". Томе је, сматрао је Московљевић, доста допринела и појава Керенског, „који је опет говорио о тешком стању, из којег земљу може извући само коалиција свих странака", предузевши одмах „формирање кабинета". Како је Керенски ранијим преговорима већ био припремио пут за то, Мо-

20 Исто, белешка од 20. септембра 1917.

21 Исто.

сковљевевић је веровао да ће „у најскоријој будућности влада бити образована”, и да ће онда „цела ће земља слободно одахнути”. Тим пре што је мирно ликвидиран конфликт са „Центрофлотом” и што ће штрајк железничара бити заустављен, пошто је министарска конференција признала оправданим део њихових захтева. Важним му се чинило и што је брига о снабдевању Петрограда пренета на општину и што побуна у Туркестану постепено јењава.²²

Иако је ишчекивао да се стање среди, Московљевић је 23. септембра забележио да „анархија бесни по земљи”, понегде и „у чудним формама”, наводећи као куриозитет штрајк служитеља Саратовског универзитета који су захтевали да их професори пусте у професорски савет! Сутрадан је, уз констатацију да се није могло избећи „катастрофално зло”, јер је штрајк железничара почео, у дневнику записао: „Егоистични класни интереси одгурнули су у страну примордијалне интересе целе земље; железничари су као друмски разбојници. Напали на целу земљу, само да је опљачкају и себе задовоље, не обзирујући се на грозне прилике у којима се она наводи, и ноћас су отпочели штрајк.” Ипак, надао се да железничари неће „терати до краја”, пошто нису одједном зауставили сав железнички саобраћај, већ само путнички, мада су претили да ће, ако им се не удовољи захтевима, обуставити прво теретни, а затим и војни саобраћај. Њихово чекање да виде да ли ће влада да удовољи захтевима и да ли ће употребити војну силу против њих, па да се према томе понашају, Московљевић је сматрао уцењивањем владе, која је на крају ипак решила да повећа плате и одредила буџет до краја године од око 230 милиона, а за 1918. око 700 милиона, као и да се образује нарочити железнички комитет за снабдевање. Зато што „железничари на многим пругама доносе резолуције против штрајка”, што се штрајк тек делимично изводи, што је московски главни штрајкачки одбор дошао у Петроград и хоће да говори са Керенским, Московљевић се надао „да ће се и тај по својим последицама страшни конфликт отклонити”.²³

Московљевић је у дневнику 25. септембра записао да је на Конференцији Цертели објаснио и гарантовао „да је резолуција погрешно стилизована, и да није било речи ни о фактичкој ни о формалној одговорности владе пред парламентом, који је добио званично име: Привремени Савет Руске Републике”, али и да је, најзад,

22 Исто, белешка од 21. септембра 1917.

23 Исто, белешке од 23, 24. и 25. септембра 1917.

постигнут споразум, да представници московских индустријалаца, трговаца и кадета уђу у владу Керенског, као главнокомандујућег. Затим је констатовао да је прва седница „Предпарламента” 24/25. септембра 1917. одржана „уз нечувену ларму и скандале” и изјавио: „Ако такав буде и прави, онда тешко Русији!” На крају је закључио да на тој седници „стварно није ништа решавано”, већ да се све свело „на гласање о неким резолуцијама и поправкама, којима су бољшевици и њихови жалосни трабанти черновци својски се старали да онемогуће коалицију”.²⁴

Без симпатија за бољшевице, Московљевић избор Троцког за председника Петроградског совјета није сматрао њиховим значајним успехом, тврдећи да ће то „још више приближити све остале елементе за борбу с њима, а тим самим дати потпору влади”, за чије резултате иначе каже да иду на добро, истичући да ће се штрајк железничара, по свему изгледу, брзо свршити и да је „анархија по земљи мало уминула”, сем што из Туркестана, који је одсечен од остале Русије, нема никаквих извештаја. Видећи важан допринос у сређивању прилика у Русији и у доласку америчке железничке мисије, „која ће узети у своје руке организацију сибирске железнице”, он подвлачи: „Према томе, ако се власт утврди можемо на пролеће очекивати појефтињавања и животних намирница и осталих ствари, које ће долазити из Америке. Американцима је стало до доброг функционисања руских железница и због своје трговине и због успешнијег рата, али они гледају да узму руске железнице и ради осигурања зајмова које јој дају. А Америка је неисцрпна у средствима.”²⁵

Обустава штрајка железничара ноћу 26/27. септембра Московљевић је оценио као спас Русије „од страшне катастрофе”, док је задовољење захтева железничара, почетак рада американске ми-

24 „Терешченко, спољних и заменик председника; Верховски војни; Вердеровски морине; Никитин, унутрашњих дела, поште и телеграфа; Бернацки финансија, Саласкин просвете; Ливеровски саобраћаја; Маљантовић правде; Кишкин милосрђа; Коновалов трговине и индустрије; Смирнов државни контролор; Прокоповић снабдевања, Трећаков председник економског комитета; Карташев вероисповести. Требао су да буду Маслов земљорадње и Скобаљев рада, али су у последњем моменту одустали, јер први сматра да је корисније да остане у Совјету сељачких депутата, а други у демократским организацијама. Вероватно да ће министар рада бити Гвоздев, досадашњи вршилац дужности, који је прост железнички радник, али врло даровит и спреман.” - Исто, белешка од 25. септембра 1917.

25 Исто, белешка од 26. септембра 1917.

сије и привођење у дело пројектованих мера за побољшање способности руских железница сматрао веома значајним за рат, али и за благостање државе и за „учвршећење новог поретка” у њој. Мислио је и да ће се тиме „најуспешније моћи парализати разорни рад бољшевика, нарочито финских и петроградских”.²⁶

Поводом декларације реорганизованог Совјета којом се „призива на непризнавање и буну против владе”, такође реорганизоване, Московљевић је у дневнику записао: „Дакле, оштре се копља, збијају се редови, предстоји борба!” Бележи он и да лист *Реч*, који се до тада држао „мање више пасивно”, уласком својих људи у владу, почиње оштрије да пише, позивајући владу „да предузме енергичне мере против оваквог издајничког рада”. Али, и поред тога, он запажа да влада, „стојећи још на slabим ногама, не сме енергично да ради” и да се труди да све конфликте „мирно реши, чак и кад то иде на штету престижа власти”. С тим у вези, он посматра и њену велику декларацију, истичући да је и у њој дато „све у општим цртама, без велике одређености”, попут: бојеспособност армије, уништење анархије, организација снабдевања, питање о земљи предаје се на рад земаљским комитетима, сазив уставотворне скуштине без одлагања, стварање „предпарламента”, пред којим ће влада сачувати јединство републиканске власти добијене од револуције, месне аутономије, националне аутономије, продужење рата, рад са савезницима за мир итд.²⁷

Не симпатишући бољшевице, Московљевић је хвалио нови дневни лист *Обшчеје дело*, зато што „огорчено напада бољшевице и Чернова, чију демагошку прокламацију сељацима доноси са заглављем: `Нека је срам сељачког министра Чернова” и што „енергично устаје у одбрану ђенерала Корнилова, не само зато што је он човек невин, велики патриот и војник, већ још више због угледа и чистоте револуције, која не сме допустити да се правосуђе профанише, као под старим режимом”. Тврдио је и да су се Корнилов и влада договорили „за дејство против бољшевика”.²⁸

Поводом седнице владе посвећене „специјалној борби са све већом анархијом у земљи” поготово у средњој Русији, већином кроз аграрне немире, Московљевић сматра да је томе узрок „што народ не види никакву власт” и да због тога „гоњен урођеном вековном

26 Исто, белешка од 27. септембра 1917.

27 Исто.

28 Исто, белешка од 28. септембра 1917.

страшћу за ракијом напада на слагалишта, напије се и гледа да себи зграби што више у општем грабежу”.²⁹

Поводом уредбе владе о претпарламенту и његовог сазива за 5. октобар 1917, Московљевић је констатовао да су се, мало по мало, сви „помирили са потребом и коришћу предпарламента”, и да сви „нестрпљиво очекују његов сазив и рад, рачунајући да ће он допринети успешном раду владе”. Не верујући, и даље, у снагу бољшевика, он је сумњао да ће се најављени конгрес совјета, као контрабанданс претпарламенту, одржати „јер и поред свег напора бољшевика свет све више хладни према њему”. Истицао је да су се Сељачки совјет и војничка секција Совјета изразили против конгреса, као штетеног „у време кад треба радити на изборима за Уставотворну скупштину” и да би његово одржавање „само могло изазвати грађански рат и онемогућити изборе, а то могу желети само непријатељи републике и револуције”.³⁰

Због све веће цензуре у исказивању „несоцијалистичких мисли”, намере „да се установи политичка тајна полиција за борбу против контрареволуције” и неких других сличних појава, Московљевић је у дневнику забележио да се може „закључити какве ће све страхоте она починити, све у славу `револуције`”.³¹

Верујући да ће Немачка настојати да још у јесен 1917. освоји Петроград како би натерала Русију и њене савезнике на мир, како би показала да је „она још силна и победничка”, али и „због унутрашњих прилика и немира на флоти”, Московљевић је велику опасност за Петроград видео и у томе „што је Керенски изненада некуд отишао, вероватно на ревел. фронт, да се упозна са правим стањем ствари, па да пред `Предпарламентом` изнесе потребу сеобе и убеди демократију у њу, која се буни против тога, тобож због тога што би то унело панику у становништво, а у ствари због тога што се боје да ће у том случају потпуно изгубити `почву` испод себе”.³²

Изненађен двома резолуцијама о миру „вајне социјалне демократије – једна штокхолмског, друга руског `Совјета`, Московљевић је констатовао да се не зна која је гора, која је „мање социјалистичка, а више немачка”, али је, ипак, „много гора руска” зато што је „кориснија за Немце, него и сама немачка понуда”. Тако „по `интерна-

29 Исто.

30 Исто, белешка од 2. октобра 1917.

31 Исто, белешка од 3. октобра 1917.

32 Исто, белешка од 6. октобра 1917.

ционалистима` централне државе не би ништа ни изгубиле, сем Турске, која би платила за њих цех, давши аутономију Јерменији”, док би најгоре прошла Србија, јер би морала да Бугарима уступи Македонију, док „Штокхолмци дају Бугарима само до Вардара, приступ у Солун, аутономију за Босну и Херцеговину”, којој Руси „дају приступ на Јадранско море”, уз могућност: „сви спорни крајеви да буду аутономни и одлуче плебисцитом”. Приметио је и да руски социјалисти „ни једном речју не спомињу Југословене, ни Чехе, ни ердељске Румуне, ни Пољаке у Немачкој и Аустрији”, да уопште „не траже никакве жртве, никаква ограничења од Аустрије и Немачке”, али да траже „да се врате Немачкој колоније!” и да се штета коју су нанеле Белгији и Србији надокнади „из међународног фонда, у који ће Немачка унети најмањи део”. Разочаран, изјавио је: „То је просто ужас! Чак су сами Немци, дајући то исто, предлагали разоружање и поратни међународни суд, а социјалисте то и не помињу, и ни једном речју не осуђују хохенцолернски и хабсбуршки империјализам! Куд ће веће банкротство руске демократије! До сад се обрукала на државном послу, а сад је и морално попутно банкротирала. Чак неутралне штокхолмске социјалисте намећу центарлним државама неке обавезе: у Аустрији националне аутономије, у Немчкој Пољацима аутономија, у Шлезингу исправка границе, накнада штете унеколико.”³³

Бележећи да бољшевици не желе да допусте сеобу владе из Петрограда, Московљевић је, уочи заседања Претпарламента 7. октобра, записао да „Троцки с једне стране говори како влада пошто-пото гледа да одложи Уставотворну скупштину, зато иде у Москву да не би била под утицајем совјета, а с друге стране опет говори како се мора сазвати Конгрес совјета да замени Уставотворну скупштину, која се неће моћи сазвати због војно-политичких прилика”. Њему је, дакле, било јасно да бољшевици „на све могуће начине гледају да омету Уставотворну скупштину”, иако су народу тврдили „како влада хоће то да учини”. Московљевић је тврдио да су они све „учинили да онеспособе војску и флоту”, али да се и даље боје да ће влада успети „да учврсти свој ауторитет и организује отпор Немцима” и да зато „гледају да што више оцрне владу и онемогуће Скупштину, да се докопају власти, и дочекају свога пријатеља Виљема”³⁴

Коментаришући први радни дан Претпарламента, „који је отворио Керенски са говором пуним лепих речи и позива на заједнич-

33 Исто, белешка од 7. октобра 1917.

34 Исто.

ки рад у тешким тренуцима”, Московљевић је уочио да ће се у њему сложити они који су „за борбу и рад”, а да су се они који су за анархију и Немце већ издвојили, тј. бољшевици су „сами изашли и бојкотовали и владу и предпаралемнет”. Мада је сматрао да они тако „почињу борбу са улице тј. грађански рат”, ипак је веровао да имају „мало изгледа на успех”, уз закључак: „Главна је да неће ометати рад предпарламента, и да ће се показати у правој боји.”³⁵

Другој седници Претпарламента у Маринском дворцу 10. октобра 1917. присуствовао је и Московљевић лично. Нарочити утисак на њега оставио је говор Керенског, о чему је записао: „Он је силно говорио; испочетка није начинио велики утисак, нарочито својим нимало мушким гласом, али је поступно падао у ватру, повишавао тон и завршио врло патетично и узбуђено. Често су му плескали сви. Видео сам како он уме да проводи брод државне политике између Сциле и Харибде: с једне стране представника конзервативних елемената Алексијева и с друге стране представника крајњих револуционара, Мартова. Он уме прво да ошамари и једну и другу страну, па онда да их помилује.” Саслушавши Керенског, ипак је закључио да су то „само лепе речи, званичан оптимизам и заваривање, као што су и речи Мартова, с том разликом што речи Мартова имају дејства, претварају се у дела, штетна дела, а речи Керенског никако се не претварају у дела, да паралишу то кобно дејство”.³⁶

Са седнице Претпарламента понео је добар утисак и није се преварио „полажући наду у њега”, те је у дневнику записао да је седница „текла у реду и достојанствено, без ексцеса и скандала”, да су само интернационалисти-мењшевици, који су замењивали бољшевице, имали извесних „упада и неозбиљности”. Интересантан је његов опис левице и деснице: „И каква разлика по физиономијама: на десници све седе ћелави, озбиљни људи, а на левици младићи у војничкој или студентској униформи, неозбиљни, каткад проста балавадија по понашању, јер немају ни такта ни уљудности. Неки на пример усред најстраснијег и најјезгровитијег дела говора Керенског читају новине или разговарају, а кад председник чита списак предложених лица за одбор народне одбране они излазе, не чекајући да се објави пауза.”³⁷

35 Исто, белешка од 8. октобра 1917.

36 Исто, белешка од 10. октобра 1917.

37 Исто.

Уочавајући да се из „анархије и неодређености” све јасније издвајају две стране, једна за одбрану земље, а друга за обустављање рата и скори мир, Московљевићу није промакло ни да се односи међу њима све више заоштравају; предвиђао је да ће, на крају крајева, доћи и до њиховог међусобног оружаног обрачуна. Војску је сматрао одлучујућим чиниоцем за излазак из анархије: „Јер док с једне стране команда балтичког флота шаље проклетство ‘бонапартисти’ Керенском, и вели да ће закључити примирје да би сачувао флоту (!), док фински пукови и овдашњи волински пук одричу послушност влади и неће да допусте извођење војске из Петрограда на стратегијске положаје ‘тобож због одбране револуционог Петрограда од издаје владине’, дотле, с друге стране, неки дан 2. армија, а сад и 5. шаљу енергичне резолуције за продужење рата, а нарочито за увођење реда у позадини, нудећи за то влади и своје бајонете, а на конгресу сев(е-ро)-зап(адног) совјета, изасланици из Луге изјавили су да ће они послати 30.000 бајонета против сваког покушаја бољшевика.” На основу овога, он је и закључио: „Крајње је време да и један и други покрет sazрева, да јаз међу њима постаје дубљи, док се најзад не сударе, јер само судар може разрешити ово несносно стање, само тако може се створити власт.”³⁸

Московљевић је 15. октобра 1917. у дневнику забележио да цео свет „говори и пише о бољшевичком `иступљенију`” и да се сви „плаше и очекују кад ће избити”, али и поред велике агитације бољшевика у маси, веровао је да од тога „неће ништа бити, чак ни 20-ог”, исто као што је сматрао да се тога дана неће састати ни конгрес совјета, „јер је петроградска команда предузела све мере да угуши сваки покрет”. Чак је оцењивао да ће за то „јункери и козаци” бити довољни.³⁹

На седници Претпарламента 16. октобра, Тершченко је о спољној политици „говорио увијено, дипломатски”, а Московљевић је запазио да, иако он „није отворено устао у одбрану Миљуковске и раније тезе Цариград”, из његовог говора „провирује жеља за њим” и поткрепио то изјавом „да би неутрализација била горе него до сада”. Није му промакло ни да је, на Тершченкову изјаву да је неправично да Србија не изађе на море, аплаудирала „само десница”.⁴⁰

38 Исто, белешка од 12. октобра 1917.

39 Исто, белешка од 15. октобра 1917.

40 Исто, белешка од 17. октобра 1917.

И даље не верујући у снагу бољшевика, Московљевић у дневнику 18. октобра, бележећи да се непрестано пише „о бољшевичком испаду” и да чак и „они отворено признају да га спремају за 22”, ипак закључује да од тога „чим много унапред причају неће ништа бити”.⁴¹

Пошто на седници 18. октобра Претпарламент није могао да донесе резолуцију о одбрани земље, јер ниједан од пет поднетих пердлога није имао већину, Московљевић је у дневнику записао: „Како ли ће се тек сложити у извођењу одбране!” Такође, забележио је и своје утиске о говору Миљукова о спољној политици, за кога каже да је „јетко, оштро, пакосно, неумерено напао не само интернационалисте већ и све социјалисте”, да је врло „вешто и подробно анализирао ‘Наказ’ и показао како је он користан Немачкој”. Посебно се осврнуо на то да је Миљуков имао лепих речи за Србију, а да је у питању Македоније истицао да се у њој не може „као и у Елзасу и Лотару и Јерменији применити плебисцит, јер тамо исти човек припада час једној, час другој народности”. На основу тога, он је закључио да се Миљуков „изразио против Бугара”.⁴²

У свом дневнику, 20. октобра, Московљевић пише да се тога дана ништа није догодило од највљиваног бољшевичког удара. Истога дана Лењин је „на седници њиховој саветовао да се ништа не предузима”, зато што се „много рекламирао тај акт, па су власти предузеле потребне мере”, предложио да се то остави за други пут и да се изврши изненада. „Али су они свршили! Прошло је њихово време. И поред силне анархије, распуштености тамних маса, сва скоро демократија отворила је очи и бар жели да се једном заведе ред.” За јунака 20. октобра Московљевић је, после бољшевика, прогласио Исполински комитет сељачких депутата, јер је спремио други пројект „Наказа” Скобаљеву, који је био „огроман корак даље”, зато што „истиче неприкосновеност руске територије”, а самоопредељење њеног народа сматра њеном унутрашњом ствари, зато што не спомиње никакву међународну контролу за плебисцит, „као за Пољаке у Аустрији и Немачкој”, већ оставља да то коначно реши конститутивна скупштина, зато што предвиђа да ратну штету Белгији треба да плати Немачка; да Србија, Црна Гора и Румунија буду „васпостављене”, с тим да Србија добије и излаз на Јадранско море; да се југословенски и сви други проблеми „реше плебисцитом”.⁴³

41 Исто, белешка од 18. октобра 1917.

42 Исто, белешка од 19. октобра 1917.

43 Исто, белешка од 20. октобра 1917.

Иако је 20. октобра сматрао да је време бољшевика прошло, Московљевић је већ сутрадан морао да констатује да су они „непрестано на дневном реду”, да „сви о њима пишу” и да су „свуда излепљене објаве које одвраћају војнике и раднике од бољшевичких демонстрација”. Штавише, изгледало му је и да је већина гарнизона уз бољшевику, јер им се не иде на фронт. Сматрао је да су козаци једини противници бољшевика и да они зато улагивањем, нарочито прогласима, настоје да их привуку на своју страну. Предвиђао је да већ 22. октобра, на велики празник Казанске Божје Матере, за који се спрема „импозантна литија козачка кроз варош за успомену на 1812 – ослобођење од Француза”, може да дође до сукоба козака и бољшевика, ако се они „буду усудили појавити”.⁴⁴

Московљевићево предвиђање за 22. октобар није се остварило, јер је влада забранила литију кроз варош, али су зато сутрадан бољшевици ипак „покушали да изведу свој план захвата власти”, и то „тамо где је најважније, у штабу округа”.⁴⁵ Мада у томе нису успели, Московљевић је у дневнику 24. октобра записао: „Ваздух је пун електрицитета, узбуђење и напрегнутост огромна, нарочито због сутрашњег отварања `Сјезда совјета`. Већина приспелих делегата су бољшевици, и вероватно мисле да ће им поћи за руком да сутра пренесу сву власт на совјете, пошто оборе владу и постану господари ситуације. (...) Командант Петрограда издао је строгу наредбу, да војници не смеју излазити из касарни, нити учествовати у манифесту и митинзима; свако противљење казниће се као прекршавање наредбе; да не слушају ничије друге наредбе. Пред вече је наређено да се сви мостови разведу, што је и учињено, поред покушаја Црвене гарде да томе сметају.”⁴⁶

На седници Претпарламента 24. октобра Керенски је објавио да се бољшевици спремају да отму власт, „да се мора енергично поступати с њима као изгредницима, и да ће влада пре и живот дати него част и целост отаџбине”, па су му зато „приредили бурне овације сви, сем интернационалаца”. Стога је Московљевић усвајање мењшевичко-интернационалистичког предлога за прелаз на днев-

44 Исто, белешка од 21. октобра 1917.

45 „Прво су тражили да се број изасланика Совјета за саветовање са начелником штаба повећа, па су онда установили Војни комитет совјета и тражили да се ни једно решење начелника штаба не може извести, чак ни стратегијске природе, без одобрења тог комитета. Али им је у томе категорички отказано, и они су по где где правили мале испаде.” - Исто, белешка од 23. октобра 1917.

46 Исто, белешка од 24. октобра 1917.

ни ред – којим се, ради отклањања бољшевичке агитације и њиховог „виступљенија”, захтевало да влада тражи од савезника да предложи мир, да се земља преда земљорадничким комитетима и и да се оснују одбори јавног спасења – видео као изрицање неповерења влади и мислио да је због тога Керенски поднео оставку. Како су га од тог чина вође партија и представник Совјета Авксентијев одвраћали, уз објашњење „да то није изјава неповерења, већ само указивање пута да се опасност отклони, а да је ту било `неспоразума` (увек тај неспоразум!) и рђава стилизација”, Московљевић је, резигнирано, прокоментарисао речима: „Ни у тако критичном моменту они не умеју да се снађу, те није чудо што ни влада, која се на њих једино опире, не зна шта да ради.”⁴⁷

За разлику од владе, за коју каже да не зна шта да ради, Московљевић је најзад морао да призна да су бољшевици знали шта раде. Они су наине, каже он, поред свих наредаба и забрана, „пошто су припремили терен у пуковима, у току ноћи и данас постали господари ситуације: заузели станице (Финску и Московску), Народну банку, Телеграф, Телефон, Маријин дворца, одакле су избацили Претпарламент”. С тим у вези, он је у дневнику 25. октобра забележио: „Па ипак се деси оно о чему се већ толико дана говори, чега су се сви плашили, али нису веровали да ће да се оствари – данас, на дан Конгреса совјета бољшевици су узели власт у своје руке; све скоро мирно, без крви, јер је нису имали од кога узети, пошто власти скоро није ни било.” Зимски дворца, Адмиралитет и министарства опасани су јункерима, али су и њих опколили бољшевици. „Крстарица `Аурора` стоји у Неви. По улицама мирно, нешто мање света; ретко кад прође војничка патрола, бог би је знао чија. Око подне су биле излепљене бољшевичке плакате, где јављају да ће ускоро власт прећи у њихове руке, позивају грађане да буду мирни, а они обећавају да ће строго одржавати ред и чувати од насиља и грабежи. Уопште организовали су се добро и много обећавају: брз и користан демократски мир, сељацима земљу, радницима контролу над индустријом. Главни им је штаб Смољни, где има много војске и митраљеза, а Зимњи двор је владин, али поједине трупе које су биле верне влади, чим су видели да бољшевици придобијају претежност, одмах су прешли њима. Такав је Рус – покажи му силу, песницу одмах је уз тебе! Пре подне влада је још имала нешто власти, а увече већ бог зна да ли и коли-

47 Исто, белешка од 25. октобра 1917.

ко више. Керенски је отпутовао у Ставку. Прокоповића и Карташева ухапсили бољшевици, а где ли су други министри не зна се још. Кажу да су на Морској, Невском, Вазнесенском барикаде, вероватно бољшевика. Козаци су се засад уздржали, али су изасланици Козачког совјета изјавили Керенском да ће енергично помагати владу само под условом да се после заведе чврста власт, а не да се попушта бољшевикима, те да они бадава гину. Керенски им је захвалио и пристао на њихове услове, те се надати да ће успети да са војском која долази да изјури ову жгадију. Долазе два корпуса, а и друга одељења, за неке од којих 'Рабочиј пут' вели да су пристали уз њих. 'Рабочиј пут' је био забрањен као и 'Новаја Русија', 'Солдат', 'Новое слово', али је забрана мало вредела, јер су дошли бољшевици, па дигли печате и данас га опет штампали, и то у редакцији 'Руске воље', па још на њеној хартији. Они уопште реквизирају све, завели су строгу цензуру за све што је против њих, а Троцки прети да ће применити чак и смртну казну на оном ко се противи његовим наредбама. Већ је састављена и министарска листа, по једним председник Верховски, по другим Лењин, спољних послова Троцки, финансија Антоновић, који је покрао емигрантске паре. Ако је стигла војска, сутра ћемо видети шта ће бити."⁴⁸

Не желећи, до последњег часа, да поверује у бољшевички успех, Московљевић је 25. октобра, и поред констатције о преузимању власти, у дневнику записао: „руска `револуција` иде `вјало`, без живота, крви, темперамента, апатично, млитаво!“⁴⁹ И сутрадан, када је забележио да је први дан владе „Њ. Величанства Бронштајна Троцког прошао на миру“ и да се бољшевици „одмарају на ловорикама“, био је сумњичав и чинило му се да они „неће дуго“. „Према томе бољшевици немају потпуну власт и виде да су сви слојеви скоро против њих, а други су по инерцији или апатији уз њих, а првом згодном, или боље незгодном приликом ће их напустити. То се најбоље види из њихових официоз 'Рабочиј и Солдат', где нема никаквих саопштења о догађајима, већ само прогласи где се обећања, наде и лажи крупним словима штампају. Они се молећиво обраћају 'браћи козацима' и обећавају им оно што они имају – земљу. Обраћају се железничарима да не довозе војску против Петрограда, обраћају се фронту да не иде за 'Корниловцима – Керенским и Калединим'. Признају да је само један део гарнизона уз њих, а други се држи резервисано, веле да су

48 Исто, белешка од 25. октобра 1917.

49 Исто.

њихови емисари успели да убеди неке одреде да не иду против њих, а наводе за пример само некакав батаљон бициклиста. А против Петрограда иде цела 5-а армија, која је онако енергично изјавила да ће својим бајонетима помоћи Влади против сваких метежника. Ја мислим да чим се појави јача сила, сви ће се распрштати, и гарнизон се неће ни противити, а ради учвршећења силне власти боље би било да се противе.”⁵⁰

И трећег дана бољшевичке власти, Московљевић није уверен у њену одрживост, па 27. октобра бележи: „Бољшевики ликују, али се кроз то ликовање осећа једна нота несигурности, стрепње за дугочечност њихове власти. Не само што су све партије, Дума, све организације против њих, већ нису сигурни ни у војску, коју просто ништа не одушевљава, која је апатична до немогућности. А већ ‘обиватељи’ су сви огорчени, и сами кад нестане хлеба, они ће видети своје! Никаквих манифестација весеља, застава, већ тишина, као у кући где је неко умро. Бољшевики отворено признају да им предстоји тешка борба, која ће отпочети погромима, и да они неће имати силе да противставе, већ само агитацију; они агитују неуморно, а другим забрањују, затварају установе, забранили су све буржоаске газете, и ‘Ден’ и ‘Јединство’, а ‘Известија’ узели у своје руке. Све њихове новине пуне су прогласа, апела, резолуција, већином старог датума, да покажу како су многи уз њих. А у свему томе служе се несавесном демагошском агитацијом, основаном на лажи, златним брдима, клеветама. Нарочито им је стало да обману сељачке, па се увек обраћају њима, и лажу да у њиховом Сојузу има и сељачких депутата; увек и у име њих доносе резолуције. Дошло је време да испуне своја обећања, и они обећавају да ће подићи дневни оброк на 1 форинту, макар то било 2-3 дана. Али већ виде како је тешко управљати земљом, и горко се жале на друге социјалисте, што су их оставили да се сами боре са тешким приликама, оставили су им потпуно растројство у свему, анархију, глад, па сад злурадо чекају шта ће они учинити. Понавља се оно што су десни социјалисти пребацивали кадетима. А да и најглавније обећање – мир без одлагања не могу испунити, Лењин је већ првог дана показао, изјавивши да мир неће доћи просто ако се забоду бајонети у земљу. А данас су објавили свој декрет свим народима и ратујућим странама, којим траже да се одмах поведу преговори, да се на свим фронтима закључи примирје на 3 месеца. Дакле, у нај-

50 Исто, белешка од 26. октобра 1917.

срећнијем случају ипак треба чекати 3 месеца! Иначе, декрет је пун лепих, општих идеја, које сваки може потписати, нарочито су се задржали на анексији, под којом разумеју свако управљање већег народа мањим, против његове жеље, без обзира откад и на каквом је степену културе овај, и где живи, у Европи, Африци или Америци.”⁵¹

На бољшевичке изјаве да су козаци у Гачини, али да ни они ни четврта армија „неће да се бију”, Московљевић је, уколико су те изјаве тачне, замерао руском народу што после „резолуције, да ће помагати Владу против бољшевика, сад кад је треба остварити, они кукавички одустају”. Није одоброво ни прелазак бољшевицима два батаљона велосипедиста, као ни то што је „северни фронт са Черниловом за Револуционарни војни комитет”. Бежање Корнилова из затвора у Бикову сматрао је да није добро, „јер може да поквари ствар, да натера остале социјалисте на блок са бољшевикима, чему ови теже”.⁵²

И даље, у нади да ће бољшевичка власт бити кратка, Милош Московљевић не придаје много значаја томе што бољшевици „гледају да разјуре” и Комитет и Думу као центре отпора. Истицао је одлуку Думе да се састане на другом месту и њену објаву „да се домаћи Комитет с оружјем брани од сваког насртаја”, као и да су с бољшевицима „само леви есери, који су изјавили да ће помагати нову владу, али неће улазити у њу”. Навео је и да од свих листова „само Горкова ‘Н. жизн’ унеколико брани бољшевице тј. формално не, већ само осуђује социјалистичке партије што су изашле из Сјезда Совјета”, наглашавајући да је она „једини адвокат бољшевика, и служи као посредник, трудећи се да их помири и створи блок социјалиста, јер је уверена да сами бољшевици неће моћи ништа учинити – и то ће бити пропаст револуције”. Иначе, њено осуђивање бољшевика он оцењује само као „непротивљење злу”, јер у прва два чланка „мање више бране бољшевице”, а у трећем чланку, „Политичке Шораје”, Ст. Вољски „представља у правој боји безумни преступ бољшевика и немогућност да што учине”.⁵³

Наду да је бољшевичкој власти близу крај, Московљевић је скоро експлицитно изразио у дневнику 28. октобра: „Заврши се и трећи дан владе бољшевика, али по свима знацима судећи то им је и последњи.” Ево чиме то поткрепљује: „Данас по улицама народ све више подиже глас, патроле бољшевика све мање уживају ауторите-

51 Исто.

52 Исто.

53 Исто.

та, тако да публика већ почиње да разоружава `Црвену гарду` и отима поједине ухваћене. Дума и Комитет спасења све више задобијају углед и власт. Сад је чак штите матрози, а војничке патроле често доводе преступнике пред њих. Кад сам пошао на ручак зачула су се три четири пуцња, многи су почели да беже, али су жене куражније, па иду у правцу пуцња. Тамо је публика била страшно огорчена, па је почела да разоружава гарду, али су јој матрози притекли у помоћ, и убили једно дете. Публика је свуда била ван себе, тако да су поједини морнари и војници с пушкама морали да је се клоне. И то је она иста мирна публика од прекјуче, али сад зна да има за леђима Керенског, чије су трупе заузеле Гачину, Царско и Красно Село, и већ су близу Петрограда. Револуциона војска се разбегава. Керенски је упутио наредбу да се нико не придружује бољшевикима, и та је прокламација бацана с аероплана. И командант владине војске је упутио проглас. А ново бољшевичко-радничко-сељачко министарство неуморно ради на издавању `декрета` и наредаба које нико не слуша, нити ће се кад остварити. Издали су и `Декрет о земљи`, по којем сва земља несељачка прелази у руке Земљорадничког комитета. Издали су и декрет о `слободи штампе`, којим се може у сваком тернутку угушити штампа. На последњој седници `Сјезда` Лењин је објашњавао те декрете, нарочито о миру и истакао како они не смеју бити непомирљиви, те морају да пристану на преговоре чак и са владама, да им се не би пребацило да сметају миру. Сва штампа правилно и неповољно коментарише те њихове `декрете` и цео рад. Бенерал Каледин је образовао владу у Новочеркаску, где ће одржавати ред, док привремена влада не сврши са бунтовницима. Говори се да је и у Москви Радзјанко образовао владу. Козаци су завели ред у Кијеву и растерали украјинску владу.

Бољшевичке министре и власти већ нико не слуша; у министарства чак нису хтели ни да пусте нове министре; тако исто и у милицијске комесаријате. Социјалистички министри су пуштени из затвора.”⁵⁴

Величајући успехе Керенског, Московљевић је једину наду бољшевика видео у Црвеној гарди и забележио 29. октобра да је претходног дана кроз град на фронт пролазило хиљаде „радника-дечака”, да се силом „терају радници да копају ровове на крају вароши”, да је Смољни остао без војника и да у њега никога не пуштају, па ни

54 Исто, белешка од 28. октобра 1917.

новинаре, да се за вође „министре” проносе гласови „да су већ побегли на `Аурору””. Супротно томе, истицао је да поједина „надлештва и организације служитеља и радника”, али и војници јавно напуштају бољшевице и прилазе Комитету спасења. Тврдећи да *Дело народа* „пева стару песму `блок демократије без цензовика`, тј. прима и бољшевице, иако их напада”, он се пита каква је разлика има између њега и *Нове жизни* „која стално адвокатира за бољшевице?” Његов захтев „да се избегне крвопролиће и репресије над `обманутим”” прокоментарисао је са: „Дивота! Хоће промену владе сад на 15 дана пред изборима и хоће да спасе бољшевичке авантуристе. И то се зове државничка мудрост.”⁵⁵

У прилог свом ставу о скором крају бољшевичке власти, истог дана је забележио и следеће: „По унутрашњости бољшевици нису имали нигде успеха; у Москви су побеђени; у Калуги је дума са војском завела ред; са фронта долазе осуде бољшевика, али већином траже једнородно социјално министарство, нарочито Железнички савез, који је самовласно узео на себе испуњавање дужности министарства саобраћаја и претећи и категорички тражи да Комитет спасења образује социјалистичко министарство. И тако сад овај комитет изгледа хоће да створи смутњу и код законите владе, ствара нову владу, узурпира власт тј. чини оно исто што и бољшевици.”⁵⁶

Изјутра 29. октобра Московљевићу је изгледало да су бољшевици „свршили своје”, јер је све било „почело лепо” пошто су, с једне стране, „силе Комитета спасења заузеле телефонску станицу на Пороховој, телеграф и многа друга надлештва, тако да су се бољшевици држали само у Петропавловској тврђави и Смољном”, док је, с друге стране, Комитет спасења „енергично извео организацију борбе, ступио у везу са јункерима и козацима, преко својих емисара позвао војнике да не излазе из касарни”. Када су, пак, бољшевици ухватили наредбе Комитета спасења „и помоћу матроза са новодошавших миноносаца, војника и црвених гардиста почели да нападају централу, Павловско и Владимирско јункерско училиште” и успели да и „поред јуначке одбране јункера” у њих продру, после чега су „почели ужаси са јункерима, иако су се предали на часну реч комесару Револуционарног војног комитета”, Московљевић записује да су „војници били побеснели”, да никог нису слушали и да су мучили и мрцварили „јадне јункере, и у самој школи и на путу и у Петропавловску, а на Мор-

55 Исто, белешка од 29. октобра 1917.

56 Исто.

ској су их бацали с крова на калдрму и у Мојку”, оне који су остали живи одвели у Кронштат. Над њиховом судбином се запитао: „а шта их у том разбојничком гнезду чека, може се мислити”. Ужаснут, Московљевић је увече 29. октобра записао: „И тако су, после тих страшних покоља, у којима су се `добродушни` Руси показали грозни зверови, који чак нису допуштали милосрдним сестрама да превијају рањене – большевици су постали господари ситуације. Заузели су телефон и телеграф, те нема никаквих вести из иностранства, нити се може говорити на телефону.”⁵⁷

Своју дневничку белешку од 30. октобра Московљевић је почео речима: „Ни данас се не сврши большевичка авантура; напротив, сад је узела опасне размере, постала права оргија.” Из новина је видео да большевици не само што за „своје злочине” неће бити кажњени већ да ће „придобити уза се и остале социјалисте”, да је чак и Комитет спасења „решио да се бори за демократску владу и прекид крвопролића”. Закључио је да их је „дефинитивно на то све натерао Железнички савез”, којег је означио као новог неодговорног чиниоца, „који у улози диктатора подноси ултиматум, и једној и другој страни да одмах сложе оружје и да се образује једнородно социјалистичко министарство”, јер је у противном претио отпочињањем штрајка. Сазнавши да је договор скоро постигнут, да у министарству большевици имају 40%, есери 40% и интернационалци 20%, да је штрајк одложен, разочаран је закључио: „Руска социјална демократија прави још једну кобну погрешку, још један луд експеримент, док најзад не компромитују потпуно ствар револуције и уравне пут монархизму.”⁵⁸

Када је ујутро 30. октобра, преко *Нове жизни* сазнао да су се договориле све странке и Комитет спасења, осим большевика, Московљевић је у томе видео победу агитације овог листа, за који каже да је вешто експлоатисао „руску грожњу од крви и страх од `контрареволуције`, подносећи тобож ухваћене разговоре између козака, као да Каледин јавља да козаци треба да истичу име Керенског у борби, а после ће он већ свршити са том `стрвином`.” Он је нарочито осуђивао Железнички савез, који је и раније био под утицајем большевика, а лажно се представљао као противник „большевичке узурпације” и зато је пошао у њихво спасавање, управо онда кад им је, сматрао је Московљевић, „требало задати смртни ударац, да се више

57 Исто, белешка од 30. октобра 1917.

58 Исто.

никад не дигну”. Тражећи разлоге бољшевичког успеха у малодушности других социјалистичких партија, истиче да последњим напором исказују своју снагу терорисањем становништва желећи да покажу „како су они искрено за заједнички рад, и како имају довољно снаге да се расправе са свима”.⁵⁹

Тешко се мирећи са бољшевичком победом, Московљевић каже да њима већ „дају разрешницу за њихове злочине”, да Централни комитет мењшевика „поред осталог тражи да се свима учесницима преврата гарантује лична неприкосновеност, док Уставотворна скупштина не образује суд за њих!” Централни комитет есера је „огромном већином изјавио неповерење своме председнику Авксентијеву, што је он био донео одлуку да ниједан члан партије не сме бити члан бољшевичког револуционарног војног комитета (...) И тако сад бољшевики, ‘ни лук јео ни лук мирисао’, испадају чисти као агнеци незлобиви, а сва се кривица баца на друге социјалисте ако неће с њима, ради `спаса револуције!’”⁶⁰

Мада се уверио да последњи дан октобра месеца није и „последњи дан бољшевичке владавине” и да они „не мисле да лако попусте, утолико пре што виде да им други попуштају”, он и даље покушава да минимизира њихов успех, сматрајући да су се и они уверили „да сами не могу ништа учинити” и да зато „радо пристају на блок са свима партијама социјалиста”. Њихово пружање руке измирења оцењује лицемерним, како би „код масе могли рећи да су они све учинили да се избегне крвопролиће”. Чак и евентуално стварање социјалистичке владе иде њима у прилог, јер ће „у њој они бити господари” и јер ће, заклањајући се иза других партија, „покушати да проведу свој програм”, а у случају неуспеха одговорност ће пасти на све.⁶¹

Будући да не постоје Московљевићеве дневничке белешке од 31. октобра 1917. до 11. јануара 1918, не можемо износити његово виђење даљег постреволуционарног периода. У том циљу послужимо се једино његовим извештајем министру иностраних послова Краљевине Србије Николи Пашићу од 15. јануара 1918, о своме раду и о приликама у Русији за последњих месец дана, који је иначе одавно познат научној јавности. Мада је овај документ Богољуб Храбак користио пре скоро пола века, у тексту „Настанак и образовање

59 Исто.

60 Исто.

61 Исто, белешка од 31. октобра 1917.

Југословенске комунистичке групе РКП(б) у пролеће 1918. године”,⁶² говорећи о раду Југословенског друштва у Петрограду, сматрамо корисним да укажемо и на његов део у коме Московљевић претежно говори о стању и приликама у Русији.

На почетку извештаја стоји да се „цео јавни живот Русије” креће „по елипси” две основне „жиже” руског друштва: преговори о миру у Брест-Литовску и састанак Уставотворне скупштине. Московљевић, на основу дотадашњег развоја руске револуције, од Уставотворне скупштине не очекује ништа, тврдећи да је бољшевици „неће трпети”. Међутим, она је постала фетиш од кога руско друштво очекује спасење, па су чак и руска интелигенција и већина политичких партија, иако су осећали да Уставотворна скупштина неће моћи ништа учинити, „очекивали да ће само та чаробна реч спасити Русију”. Даље констатује да се руско друштво налази у „болесном стању”, да су у њему фетишима постали „не само људи и ствари, већ и саме речи”, да су се и појединци и партије и масе почели „клањати речима”, очекујући од њих чудо и подлежући њиховом чаробном утицају. „Речи: мир, империјалист, контра-револуционар, буржуј, саботажник чиниле су чаробно дејство на тамне масе, опијале их и водиле као несвесну марву, и те речи, а не људи у ствари су направиле сав овај хаос у којем се налазимо.”⁶³

Пошто се Уставотворна скупштина 5. јануара 1918. састала, одржала прву и последњу седницу и разишла се, чиме су бољшевици, много лакше него што су оборили владу Керенског, разбили и тај фетиш, растерали „господара земље руске”, Московљевић пише да су „сви изгубили главе”, а да се интелигенција, која је до тада штрајковала, „већ спрема да подметне главу под јарам и легне на посао”. За бољшевице, као победнике, рекао је да се „осећају силнији него икад”, да „енергично продужују грађански рат, старајући се да униште и последњег `контра-револуционара`, и журе се да својим декретима што пре остваре царство социјализма, предњачећи примером свима другим народима”.⁶⁴

Говорећи о мировним преговорима с Немачком, Московљевић је, на основу бољшевичког проповедања светске револуције против империјализма и капитализма, очекивао њихово „непомирљиво

62 Bogumil Hrabak, „Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke partije RKP(b) u proleće 1918. godine”, *Istorija XX veka, zbornik radova*, IX, (Beograd, 1968), 5–62.

63 Архив Србије, Министарство иностраних дела, Посланство у Петрограду, II/486.

64 Исто.

држање на конференцији у Брест-Литовску и да неће никад приста-ти на сраман мир с Немачком”. Међутим, када је Троцки, који се до тада залагао за „свети рат”, на конгресу Совјета 14. јануара изјавио да „ако буду приморани закључити мир, `то ће бити несрећа, али не и злочин”, било је јасно да су бољшевици спремни на закључење мира. Нејасно му је било зашто да потписују сепаратни мир „баш онда кад стиге вест да су одржали победу над Украјином, чија је `рада` дала оставку, за коју су они били разгласили да је закључила мир с Немачком, нападајући је због тога као издајницу”.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Србије. Министарство спољних послова, Посланство у Петрограду.
- Архив Српске академије наука и уметности. Рукопис дневника Милоша Московљевића.

Литература

- Московљевић, Милош. *У Великој руској револуцији – дневничке белешке*, приредио Момчило Исић. Београд, 2007.
- Станковић, Ђорђе. *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 2. Београд, 1985.
- Трговчевић, Љубинка. *Научници и стварање Југословенске државе 1914–1920*. Београд, 1986
- Hrabak, Bogumil. „Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke grupe RKP(b) u proleće 1918. godine”. *Istorija XX veka*, zbornik radova, IX. Београд, 1968.

Momčilo Isić
The Institute for Recent History of Serbia

The Pre-revolutionary and Revolutionary Situation in Russia (September and October 1917) – Miloš Moskovljević's View

Summary: During his stay in Russia, from September 1917 to the end of 1918, Miloš Moskovljević was able to directly observe and analyse the situation on the eve of the October revolution and the following events until the end of October 1917. He wrote down his observations, reflections and comments in a diary which became an interesting historical source for analysing the events that deeply shocked the world. Being a direct and well-informed eyewitness, Moskovljević described the changes happening almost every day and even every hour in his diary. However, until the end of October, 1917, he „doubted” the revolution victory. He tried to minimize the success of the Bolsheviks emphasizing that they were convinced they „couldn't do anything by themselves”, and that they would „happily agree to bloc with all socialist parties.” Only when the Bolsheviks managed to disperse the Constituent Assembly on January 5, 1918, Moskovljević was forced to state that „they felt stronger than ever.” That is why he expected their „irreconcilable behaviour at the negotiations in Brest-Litovsk” and thought that „they would never agree to a shameful peace with Germany.” But on January 14, at the Congress of Soviets, Trotsky, who had previously advocated a „holy war,” stated that „if it was necessary to conclude peace, it would be a misfortune, not a crime.” This made Moskovljević realize that separate peace was inevitable.

Key words: Miloš Moskovljević, Russia, October revolution, Bolsheviks